

Süreç Teolojisinin Ekolojik Düşünce Üzerinden Sanatsal Pratiklerle İlişkilendirilmesi

Association of Process Theology with Artistic Practices on the Basis of Ecological Thought

Niyazi DEĞİRMENCI¹
Tuğrul Emre FEYZOĞLU²

¹Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Seramik Anasanat Dalı, Ankara, Türkiye
²Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Seramik Bölümü, Ankara, Türkiye

ÖZ

Tarihte ekolojik düşünce, tıpkı doğrudan sanat yapma eyleminde bulunmayan fakat onun nüvesini oluşturan primitif komün topluluklarının doğayla birlikte uyumlu biçimde yaşamasından gelmektedir. Bu açıdan insanı doğa ile uzlaştırmayı amaçlayan ekoloji, bir bilim olarak adlandırılmadan önce de medeniyet tarihinde yerini almış ve ekolojinin temel ilkelerinin henüz belirlenmediği zamanlarda da görülmüştür. Doğada bizatihi olarak evrilen süreç anlayışı ise Alfred North Whitehead tarafından; "Haz," "Özel bağlılık," "İnkarnasyon," "Yaratıcı olarak kendi kendini belirleme," "Yaratıcı olarak kendi kendini ifade etme" ve "Yenilik" başlıkları altında toplanmıştır. Süreç kavramını bu doktrinlerle açıklayan Whitehead'in düşüncesi ile ekolojik düşünce bir araya geldiğinde, diğer canlıların da katılımlarıyla süreç üzerinden ekolojik bir yaklaşım öneren sanat çalışmaları nelerdir sorusu sorulabilir. Başka bir deyişle, plastik sanatlarda hangi sanat çalışmaları hem Whitehead'in teolojik süreç kavramına hem de ekolojik düşünceye uyarlanabileceği sorusu araştırılabilir. Bu bağlamda, ekolojik düşünceden Whitehead'in teolojik süreç düşüncesine ve oradan da plastik sanatlardaki sanat eserlerine uzanan bir ilişkiler ağının varlığı da irdelenebilir.

Anahtar Kelimeler: Alfred North Whitehead, ekolojik düşünce, süreç felsefesi, süreç teolojisi

ABSTRACT

In history, ecological thinking comes from the life of primitive commune communities that do not act directly with art but form its core, in harmony with nature. In this respect, ecology, which aims to reconcile human beings with nature, also took its place in the history of civilization before it was called a science, and it was seen when the basic principles of ecology were not yet determined. The understanding of the process that evolves in nature has been gathered by Alfred North Whitehead under the headings of "Enjoyment," "God-Relatedness," "Incarnation," "Creativity and Self-Determination," "Creativity, Self-Expression," and "Novelty." When the thought of Whitehead, who explains the concept of the process with these doctrines, and ecological thought come together, the question of what are the artworks that propose an ecological approach through the process with the participation of other living things can be asked. Namely, the question of which artworks in the plastic arts can be adapted to both Whitehead's theological process concept and ecological thought can be explored. In this context, the existence of a network of relations extending from ecological thought to Whitehead's theological process thought and from there to works of art in the plastic arts can be examined.

Keywords: Alfred North Whitehead, ecological thinking, process philosophy, process theology

Bu çalışma yazarın 2019 yılında Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Seramik Anasanat Dalı'nda sunulan "Ekolojik Düşünce Üzerinden Whitehead'in Süreç Kavramının Sanatsal Pratiklerle İlişkilendirilmesi" Yüksek Lisans Sanat Çalışması Raporundan üretilmiştir.

Geliş Tarihi/Received: 16.05.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 18.01.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Niyazi DEĞİRMENCI
E-mail: niyazi.degirmenci@hacettepe.edu.tr

Cite this article as: Değirmenci, N., & Feyzoğlu, T. E. (2022). Association of process theology with artistic practices on the basis of ecological thought. *Art and Interpretation* 2022;39(1):2-11.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Bu çalışmada, öncelikle ekolojik düşüncenin bir bilim dalı olarak adlandırılmadan önce ne olduğunu ve tarihsel kökenlerinin nereden gelebileceğini araştırılmış; daha sonra süreç felsefesinde önemli izler bırakan Alfred North Whitehead'in süreç kavramı *Süreç Teolojisi* bağlamında incelenmiş; Whitehead'in süreç anlayışı ile ekolojik düşüncenin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan bakış açısı, sanatsal pratiklerle de irdelenmiştir. Ona göre en temel düzeyde süreç kavramı, yok olmayan maddi töz¹lerden değil, deneyim halini alan anlık olaylardan oluşmaktadır. Whitehead'in bu temel bakış açısıyla biçimlendirildiği süreç kavramı, aktüel varlık ve aktüel olaylardan meydana gelmektedir. Bu durumu örneklen-dirmek gerekirse süreç, düz bir ip üzerine dizilmiş 'boncuklar gibi değil, su damlacıkları' gibi birbirini

kavrayan ve birbirleriyle etki halinde olan deneyim durumlarıdır. Böylece bu aktüel varlıkların aktüel eylemlerle etkileşimi; geçmiş, şimdiyi ve geleceği oluşturur. John Boswell Cobb, Jr ve David Ray Griffin, bu süreç felsefesini Whitehead'in düşüncesinden temel olarak *Süreç Teolojisi* başlıklı bir kitapta buluşturmuş, *Süreç Felsefesinin Temel Kavramları* başlığında ise sürecin değişmez ilkeleri ve soyut biçimleri olduğunu öne sürmüşlerdir (2006: 18): *Haz, Özsel Bağlılık, İnkarnasyon, Yaratıcı Olarak Kendi Kendini Belirleme, Yaratıcı olarak Kendi Kendini İfade Etme ve Yenilik*. Aynı zamanda Cobb ve Griffin, Whitehead'in süreç felsefesini bu doktrinlerle açıklarken, bu doktrinler bu araştırmacının da temel kaynağını oluşturmaktadır.

Cobb ve Griffin'in aktardığı bu doktrinler plastik sanatlarda; Whitehead'in karmaşa ve yoğunlukla doğru korelasyon olduğunu ifade ettiği hazın gerçekleşmesi, elde edilen bu deneyimin özsel bağlılık ile oluşması veya sunulması, soyut olan imgenin sanat nesnesinde vücut bularak inkarne olması, sanat nesnesinin yaratıcısından bağımsız olarak kendi kendisini belirlemesi, kendi kendisini belirlerken de ifade etmesi ve son olarak da makalede yenilik başlığı altında açıklandığı şekilde ele alınmasıyla oluşmaktadır. Bu bağlamda çalışmada Whitehead'in süreç modeli ve ekolojik düşüncenin sanatsal pratiklerle nasıl bir ilişkisi olduğu araştırılmıştır.

Bu düşüncüyü plastik sanatlarda temellendirebilmek için Joseph Beuys'un *7000 Meşe'si (7000 Oaks)*, Heather Ackroyd ile Dan Harvey sanatçı çiftinin *Beuys'un Meşe Palamudu (Beuys' Acorns)*, Vaughn Bell'in *Bir Büyük Ev'i (One Big House)*, Tim Knowles'in *Dairesel Salkım Söğüt'ü (Circular Weeping Willow)*, Niyazi Değirmenci'nin *Eko-Mankenleri (Eco-Models)* örnek olarak seçilmiştir. Literatürde mezkûr sanatçıların çalışmalarını ekolojik düşünceyle ilişkilendiren çok sayıda araştırma ve kaynak mevcut iken Whitehead'in süreç kavramıyla karakterize olmuş araştırma yoktur. Dolayısıyla bu çalışmanın literatürdeki çalışmalardan farkı, birçok disipline ışık tutan Whitehead'in süreç kavramını *Süreç Teolojisi* bağlamında incelemek ve sanatsal pratiklerle nasıl ilişkilendirilebileceğinin yansımalarını araştırmaktır.

Ekolojik Düşüncenin Tarihteki Uygulamaları

Temel ekolojik düşünce ilk olarak 1859 yılında Charles Darwin tarafından yazılan "Türlerin Kökeni" kitabında ele alınmıştır. 19. yüzyılda doğa tarihi niteliğinde düşünülen ekolojinin bağımsız bir bilim dalı olarak ortaya çıkmasında katkısı olan doğa bilimcisi se Alexander Von Humboldt'un doğadaki araştırma gezileri ve gözlemleridir. Aynı şekilde, çağdaş ekolojinin araştırma yöntemlerinden biri olan holistik (bütünsel) yaklaşım, yine ilk olarak Humboldt tarafından açıklanmıştır.

"Canlı varlıkların ortamlarıyla olan ilişkilerini inceleyen ekoloji ilk kez 1866 yılında Alman biyoloğu Ernst Haeckel tarafından kullanılmıştır. E. Haeckel ekoloji sözcüğünü Yunanca yer, yurt anlamına gelen oikos ile bilim ya da söylem anlamına gelen logia sözcüklerinden türetmiştir. Ekoloji etimolojik olarak yerleşme bilimi ya da yurt söylemi anlamlarını içermektedir." (Keleş ve Hamamcı, 1998: 31-32)

Ancak insanı doğa ile uzlaştırmayı amaçlayan ekoloji, bir bilim dalı olarak adlandırılmadan önce de uygarlık tarihinin içerisinde yerini almış, ekolojinin temel ilkeleri henüz belirlenmediği zamanlarda da görülmüştür. Bu bağlamda toprak, su, ateş ve doğadaki birçok maddenin kullanım alanını genişleten insan, medeniyetin ilk oluşumlarıyla başlayan, sosyal çevresiyle düzenli, sağlıklı ilişkiler kurmak ve doğal hâkimiyet kazanmak isteyen ekolojik düşüncenin

temellerini atmış ve birtakım uygulamalarla hayata geçirmiştir (Görsel 1).

Günümüzde aktif olarak kullanılan 51 kilometre uzunluğundaki Şamran (Menua) Kanalı, ekolojik düşüncenin doğa ve insan ilişkisinin en iyi örneklerinden biri olarak çok eski bir tarihe dayandığını göstermektedir (Görsel 1). Urartu Kralı Menua (M.Ö. 810-786) tarafından Gürpınar Ovası'nı sulamak ve Urartu devletinin başkenti Tuşba'ya su getirmek amacıyla yapılmıştır (Belli, 1996: 639). Kanalı, insanların günlük yaşamındaki sorunları çevresiyle uyumlu bir şekilde çözerek ekolojik düşüncenin bir örneğini gösterdiği söylenebilir (Görsel 2).

Diğer bir örnek, doğal yaşamları üzerinde denge kuran Sümerlerin bataklıkları kurutup, su kanalları ve su depoları inşa etmesidir. Sümer şehir devletlerinden biri olan Ur'da, bölgenin kayalıklardan yoksun olması nedeniyle pişmiş toprak malzemesi yapı malzemesi olarak kullanılmış, Arkeolog Leonard ve Katharine Woolley tarafından yürütülen kazıda pişmiş topraktan yapılmış kanalizasyon künkler bulunmuştur (Görsel 2), (Katharine ve Leonard Woolley Drenaj Borularını Ölçüyor: Erişim Tarihi: 30.10.2021) (Görsel 3).

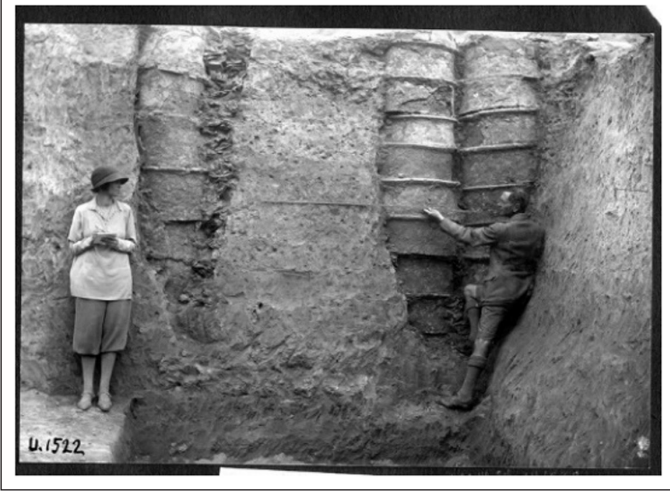
İnsanın doğa ile uyumunu ve düzenini gösteren başka bir uygulama da tarımda teraslama tekniğidir. Yağışın yeterli olmadığı bölgelerde yüzeysel akışların kontrol edilmesi ve kırsal yoksulluğun önlenmesi gibi görevleri üstlenen bu teknik, binlerce yıldır kullanılan ve ülkemizin birçok yerinde görülebilen bir tekniktir. En karakteristik örnek, İnkalar tarafından tarımda araştırma yapmak için oluşturulan Cuzco, Peru'daki Moray Laboratuvarıdır (Görsel 3). Halka şeklindeki teraslardan oluşan Moray Laboratuvarı, dağlık yamaçlardan oluşmakta, tarımsal verimliliği arttırmakta ve aynı zamanda arazinin doğal eğimine uygun olarak inşa edilen bu yapı toprak kaymasını önlemektedir.

Yukarıdaki örnekler, insanın doğadaki koşulların etkisi altında yaşamı şekillendirme yeteneğine ve ekolojik düşüncenin tarihsel izlerine ışık tutmaktadır. "[...] ekolojik araştırmalar yapılmadan ve "ekolojik düşünce ile dünyaya bakış" diye bir ilke yokken, ekolojinin bir bilim dalı olmadan önceki safhası, salt pratik zekâya ve pratik yarar esasına dayanmaktadır" (Çepel, 2006: 1). Aynı zamanda, "ekoloji, canlılar ile çevrelerini ve bu iki varlığa ait öğelerin karşılıklı ilişkilerini araştıran bilim dalıdır" (Çepel, 2006: 6). Bu nedenle ekolojik düşünce, günümüzde ekosistemin yapısını ve işlevini inceleyen ekolojik bir süreç olarak görülebilir:

Görsel 1.

Şamran (Menua Kanalı'nın) 1898 yılındaki durumunu gösteren gravür, Ohlig, Christoph (2004). *Wasserbauten im Königreich Urartu und weitere Beiträge zur Hydrotechnik in der Antike*. Siegburg: DWhG. s. 22

Görsel 2.

Leonard ve Katharine Woolley'in Pişmiş Toprak Kanalizasyon Künklerini İncelerken, 1934, <https://pennds.org/nelc133/items/show/271> (Erişim Tarihi: 05.05.2021)

"[...] Ekolojik süreçlerde neden-sonuç ilişkilerini doğru ve net bir şekilde ortaya koyabilmek için, ekolojik süreçlerin olageldiği sistemdeki tüm etkenlerin ve süreçlerin bir bütün olarak düşünülüp değerlendirilmesidir. [...] Ekolojik süreç, o sistemi bir bütün haline getiren tüm öğelere ait işlev ve ilişkilerin ortak ürünüdür." (Çepel, 2006: 13)

Whitehead'in Süreç Kavramı

Bütüncül bir yaklaşım olan ekolojik süreç, varlığın özünün süreklilik, değişim olduğunu ileri sürer. Herakleitos'un "aynı nehirde iki kez yıkanmaz" aforizmasına dayanan süreç kavramı zamanı vurgularken, Whitehead'in süreç kavramı daha farklı bir karaktere sahiptir. O, sürecin aktüel (faal) bir varlıktan bir başkasına geçiş olduğunu önermektedir:

"Zaman tek bir düz akış içerisinde değil, küçük damlacıklar içerisinde varlık kazanmaktadır" [...] "Şimdi, geçmişten etkilenir ve geleceği etkiler. Zaman, simetrik olarak geçmişten şimdi vasıtasıyla geleceğe akar. Bu zamanın gerçekliğinin

Görsel 3.

Moray Laboratuvarındaki Halka Şeklinde Teraslama, Peru Cuzco, [https://en.wikipedia.org/wiki/Moray_\(Inca_ruin\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Moray_(Inca_ruin)) (Erişim Tarihi: 06.05.2021)

bir inkârı olmadığı gibi, onun döngüselliliğiyle ilgili bir öğretide değildir. Her an, yenidir ve hiçbir şey tekrarlanmaz. [...] Her hareket şimdidir; bu anlamda o, zamansızdır." (Cobb ve Griffin, 2006: 19-20)

Whitehead'in süreç kavramı edimsel² anlamda değişim, oluş, gelişme ve bozulma olarak görülebilir, bu da dünyanın edimsel olduğu ve bir olaya bağlı olduğu anlamına gelir; bu nedenle Whitehead'in süreç kavramının olay odaklı olduğu söylenebilir.

"Her olay eşsizdir, farklıdır; kendi içerisinde birer farktır. Özne ve nesne temelli düşünce, olayı yükleme indirgediği için yalnızca "kedi piyanodan düştü" cümlesindeki düşmeyi olay olarak yorumlar. Oysa nesnenin bağımsız bir varoluşu olamaz. O, bir olayda konumlandığı sürece nesnedir." (Çalıcı, 2014: 207)

Whitehead sürecin olay üzerinden temel olduğunu, bunun da değişmez ilkeleri ve soyut biçimlerinin olduğunu düşünür (Cobb ve Griffin, 2006: 18). Bu ilke ve soyut biçimler; *haz, özsel bağlılık, inkarnasyon, yaratıcı olarak kendi kendini belirleme, yaratıcı olarak kendi kendini ifade etme ve yenilik*, başlıklarından oluşmaktadır.

Haz

Whitehead'in sıklıkla kullandığı "haz" kavramı, süreç kavramından daha belirgindir. Ona göre deneyimler, bir hazdır ve sürecin her bir unsuru da hazza sahip olmaktadır; [...] Whitehead, aktüel olmayı bir deneyim durumu olarak tanımlarken, deneyim durumu da haz durumu olarak görür. (Cobb ve Griffin, 2006: 21). Whitehead, haz durumlarını ise; "var olmak, kendi kendisini gerçekleştirmek, başkaları üzerinde eylemde bulunmak ve geniş bir topluluk içinde paylaşımında bulunmak" şeklinde belirtmiştir (Cobb ve Griffin, 2006: 21). Whitehead'in süreç felsefesinde bir varlıktan hoşlanmak, işte bu haz durumları ile gerçekleşmektedir. Whitehead'in ifadeleriyle söylersek: "aktüel bir varlık tarafından haz duyulan deneyim, aktüel varlığın kendisinde ve kendisi için olan şeydir" (Whitehead, 1929: 81).

Cobb ve Criffin, karmaşa ve haz arasında olumlu korelasyon olduğunu ifade etmiştir. Bunun nedenini ise hazzın derecesini etkileyen iki değişkenle açıklamıştır: Uyum ve yoğunluktur. [...] Unsurlar öylesine güçlü bir şekilde uyumsuz olmalıdır ki, düzensizlik uyuma galip gelsin" (Cobb ve Griffin, 2006: 79). Daha büyük haz deneyimi için daha fazla yoğunluğa sahip olmak gerektiğini söyleyen Cobb ve Griffin (2006: 79) yoğunluk olmadan uyumun olabileceğini fakat haz duyulan değer önemsizleşeceğini vurgulamaktadır.

Whitehead, "güzellik" kavramını bu kriterleri icra eden deneyim durumlarının başarısı için kullanmıştır. "Ona göre, güzelliği artırmak, hazzı artırmaktır. Tanrı'nın amacı ya güzelliği arttırmak ya da hazzı artırmak olarak betimlemiştir" (Cobb ve Griffin, 2006: 79). "Güzellik" ve "haz" kavramları sanatta da kendine özgü bir deneyim durumu oluşturmaktadır. Sanatçı tarafından ortaya çıkan haz, yaratma süreci ve sergileme süreci boyunca öncelikle sanatçısıyla, sonrasında izleyicisiyle paylaşılır; sanatçı, sanatı sadece duygusal veya düşünsel olarak aktarmaz, üretiminden aldığı hazzı da izleyicisine aktarır. Bu bağlamda haz, sanat sürecinde sanatçı ve izleyicinin ortak kesişim yeridir. "Whitehead hazdan yoksun olmayı ise, sade bir obje olarak görür ve "boş bir gerçeklik" kavramıyla eşleştirir" (Cobb ve Griffin, 2006: 21).

Özsel Bağlılık

Aktüalitelere süreç oldukları ve deneyim hazzını oluşturdukları düşünceleri birbirini destekleyen düşüncelerdir. Aynı şey, "süreç" ve "özsel bağlılık" kavramları arasındaki ilişki için de geçerlidir.

"Whitehead, sürecin karşılıklı imalarının ve aktüel varlıklara gereksinim duyan bağılıkların, tamamıyla bireysel olduklarını kabul etmektedir. Onlar, zamana karşı koymazlar. Onlar, ortaya çıkarlar, oluştururlar ve tamlığa ulaşırlar. Oluş tamamlandığı zaman, onlar geçmişte kalırlar; ortaya çıkan yeni durumlar serisiyle, şimdi oluşur. Süreci deneyimlemiş olma anlamında geçmiş aktüalite, süreçsel deneyimsel olarak hâlâ betimlenirler; ancak onların deneyim ve oluş anı geçmiştir [...] Whitehead aktüel bireylerin bu özelliklerini kısmen vurgulamak için "deneyim durumları" kavramını kullanır." (Cobb ve Griffin, 2006: 24)

Deneyimlerin farklı olduğunu düşünmek, onların bağımsız ve ayrı olduklarını düşünmeye sebep değildir. En belirgin ifadeyle, anlık bir deneyim, özsel olarak önceki deneyimle ilişkilidir. "Whitehead'in bu ilişkiler için kullandığı kavramlar, "kavrayış" ve "his"tir. Şimdiki durum, önceki durumları "kavrar" ya da "hisseder." Şimdiki durum, süreci kendisiyle başlayan özel kavrayışları birleştirmekten başka bir şey değildir (Cobb ve Griffin, 2006: 24).

Hiçbir şeyin özü çevresinden bağımsız bir şekilde düşünülmediği gibi, sanat yapma eylemi süreci de çevreden bağımsız düşünülmez. Sanatçı, sanat nesnesini yaratma sürecinde öncelikle kendi özüne bağlıdır. Daha sonrasında ise çevresel etkenlerle bağ kurarak sanat nesnesinin inşasını gerçekleştirir. Sanat nesnesi, sanatçının imgesindeki öz ile bir bağ kurabilir, bu bağ çevresel etkenler olan kültürel değerlerle desteklenebilir. Dolayısıyla, Whitehead'in anlık bir deneyimin özsel olarak önceki deneyimle ilişkisi, bu bağlamda sanat çalışmalarında ele alınabilir.

İnkarnasyon

Aktüel dünyayı oluşturan hoşlanma süreçlerinin birbirleriyle ilişkili olduğu fikri, aynı zamanda birbirleriyle inkarnasyonel olarak bağlantılı oldukları düşüncesidir. Geçmiş deneyim seçimsel ve sınırlı olmasından dolayı şimdiki deneyimi tam olarak kavramayabilir. Başka bir neden, şimdiki deneyimin geçmişine hala deneyimliyor olmasıdır.

"Geçmiş, şu anı etkileyen şeyin tamamıdır; gelecek de şimdi tarafından etkilenecek olan şeyin toplamıdır. Bir yandan bu, her iki durumun bütün geçmiş evrenin seçimsel bir inkarnasyonu olduğunu vurgularken; diğer yandan da aktivitelerimizin geleceği tamamıyla farklılaştıracağını ima etmektedir. Gelecek durumlar, zorunlu olarak bizi kavrayacaktır. İnkarnasyon olarak etki öğretisi, objektif olarak ölümsüz olacağımıza işaret etmektedir." (Cobb ve Griffin, 2006: 28)

Whitehead objektif ölümsüzlük kavramı ile geçmişin şimdiki varlığına vurgu yapmaktadır. Bu olguyu Cobb ve Griffin şöyle açıklar: "[...] geçmiş bir şeydir ve devam eder. Ancak o, objektifleşmiş ve bu yüzden de şimdiki inkarnasyon olmuş olarak objektif anlamda varlığını sürdürür" (Cobb & Griffin, 2006: 28).

İnkarnasyonun kelime anlamı, vücut bulma, ete bürünme veya sürecin somutlaşma evresi ile ilişkilendirilebilir. Sanat yapma eylemi sürecinde düşünölmüş soyut şeyler, bu eylemin sonunda sanat nesnesinde anlam bularak somutlaşmaktadır. Sanatçının düşünsel ve imgesel gücü, sanat nesnesinin de inkarne olabilmekte ve objektif anlamda varlığını sürdürebilmektedir. Bu ilke, sanatın "ölümsüzlük" düşüncesi bağlamında önem teşkil edebilir ve Whitehead'in inkarnasyon düşüncesiyle ilişkilendirilebilir.

Yaratıcı Olarak Kendi Kendini Belirleme

Önceki bölümde, haz sürecinin deneyimlerin his ya da kavrayışlarıyla ortaya çıktığı ve daha sonra da bu hislerin bazılarının

deneyim durumlarına katkıda buldukları ifade edilmiştir. Deneyim durumlarının her biri geçmişten gelen etkilerin kabulü olarak başlar: "Geçmişte olan bu ilişki, şu anki bireyin özüne aittir" (Cobb ve Griffin, 2006: 30). Ancak, sanatçı olarak kendi kendini belirlemede salt olarak geçmiş aranmaz:

"[...] şu anki süjenin kendi geçmişine tam olarak nasıl cevap verdiği, geçmiş hissi tam olarak nasıl kapsadığı, hislerin çokluğunu birleştirilmiş bir deneyimle nasıl entegre ettiği, geçmiş tarafından belirlenemez. Geçmiş, onun tam olarak nasıl ölüm-süzleştirileceğini dikte etmez. Bu, şu anki aktüalite tarafından belirlenir. Her bir aktüalite, kısmen kendi kendisini, kendisine verilen materyalin dışında yaratır." (Cobb ve Griffin, 2006: 30)

Bütün deneyim durumları, en azından düşünüşle ilgili bir öze sahiptir; çünkü "düşünüş," basitçe kendi kendini belirleme kapasitesidir: "Düşünsel kutup, kendi büyümesinin bir belirleyicisi olarak süjeyi ortaya çıkarır" (Whitehead, 1929: 380). Sanat nesnesinin deneyim durumu yaratıcısına; yaratıcısının oluşu da kısmen kendi kendisini, kendisine verilen materyalin dışında "düşünüş" ile ilişkilidir.

Bu düşüncenin kapsamı genişletildiğinde, kısmen de olsa sanat nesnesinin kendi kendisinin yaratıcısı olma durumu açığa çıkmaktadır. 'Canlı' bir aktüel varlık olma misyonuna sahip olarak görülebilen sanat nesnesi, kendisine verilen materyalin dışında yaratıcısından bağımsız bir şekilde kendisini oluşturabilme ve hazzedilebilir deneyim anı yaratabilme potansiyeli vardır. Cobb ve Griffin'e göre (2006: 31), "Her deneyim durumunun amacı, uygun türün hazzıdır. Şu anki deneyim durumunun amacı, her şeyden önce mevcut materyallerin dışında kendisi için hazzedilebilir bir deneyim yaratmaktır."

Yaratıcı Olarak Kendi Kendini İfade Etme

Geleceğin yaratıcısı olmak için her deneyim durumunun kendi kendisini yaratmayı amaç edinmesi önerilmiştir. Bu öneride geleceğin yaratıcısı olmak, çevreye hâkim olmak anlamına geldiği gibi, kendi kendini ifade etme amacı evrensel olarak açıklanmıştır:

"Kendi kendini ifade etme amacı, nihaî nedendir; ancak o ayrıca, geleceğin yaratılmasında paylaşılan ve bu yüzden de etkin bir neden olarak kendi kendisini beklemez. Buna göre kendi kendisini yaratmadaki bir deneyim durumu, sadece kendine ait özel bir hazzı amaç edinmez; o ayrıca diğerlerinin hazzına belirli katkıda bulunacak bir tarzda kendi kendisini yaratmayı amaç edinir." (Cobb ve Griffin, 2006: 30)

Sanat nesnesinin, kendi kendisini ifade etmesi kısmen de olsa sanatçıdan bağımsız bir şekilde gerçekleşebilmektedir. Bu bağlamda, ifade aracı bizzat sanat nesnesinin kendisine bağlıdır; sanat nesnesine kendi kendisini ifade etme özgürlüğü tanıdığına, onun var olma veya yok olma seçenekleri süreç üzerinden belirlenebilir.

Yenilik

Yaratıcılıkla ilgili olan bu kavram, şu anki süreçlerin, geçmiş süreçler tarafından belirlenmediği bir deneyim durumudur. Başka bir ifadeyle yenilik kavramı, şu anki deneyim durumunun öncekilerin dışına çıkmasıyla meydana geleceğinin öğretisidir.

"Süreç teolojisinde her olayın, sayısız imkânların aktüelleşmesini içerdiği düşüncesi hakimdir. Aktüelleşmiş imkânların yeniden aktüelleşmesi yeniliğin bir türü olarak görüldüğü gibi asıl vurgu; hiçbir zaman aktüelleşmemiş imkânların, aktüelleşmesi üzerinden yapılmaktadır. Yani süreç düşüncesinin

kabul ettiği şey, "bir aktüalite içerisindeki imkânların tamamının diğer aktüalitelere kavrama vasıtasıyla ortaya çıktığı şeklindedir." (Cobb ve Griffin, 2006: 34)

Süreç teolojisinde aktüelleşmiş imkânların yeniden aktüelleşmesi, yeniliğin bir türü olarak görüldüğü gibi, sanat disiplini de bu karşılık bulmaktadır. Bu durum bir akımdan, bir yaklaşımdan veya bir tarzdan ilham almak şeklinde betimlenebilir. Ancak bu çalışmanın yoğunlaşacağı perspektif; sanat nesnesinin aktüelleşmemiş imkânların aktüelleştirme çabası olacak şekilde incelemektir. Temel amaç, sanat nesnesinin yeni aktüelleşme imkânları ile haz ve çeşitliliğini arttıracak argümanını sunmaktır. Bunun için uygun yöntem; yaşam ortamını sunan, kendi içerisinde bir ekosistemi barındıran, aktüel varlıklarla ilişki kuran, insan merkezli olmayan, holistik bir yaklaşım ile süreç üzerinden yön veren sanat nesnelere önermektir.

Plastik Sanatlarda Whitehead Süreç Kavramı ve Ekolojik Düşünce Arasındaki İlişki

'Her şey süreç içerisinde var olur' teorisinden, sanatın da oluşa bağlı olarak süreç içerisinde varlık gösterebileceği çıkarımı yapılmıştır. Bu çıkarımın mimarı olan süreç sanatı, 1970'li yıllarda kendisini aktif bir şekilde göstermiş ve düşünce merkezine süreç kavramını yerleştirmiştir. Süreç odaklı sanatçılar, "malzemeleri biçimlendirmek, belli bir nesneye dönüştürmek ya da bir nesne oluşturacak gibi bir araya getirmek yerine, zaman, yerçekimi, ısı ya da hava gibi doğal güçlerin etkisine bırakmışlardır" (Atakan, 2015: 75). Whitehead'ın süreç kavramı ve ekolojik düşünce de bu anlayışla ilişkilendirilebilirken, Cobb ve Griffin'in Whitehead'ın ekolojik düşüncesini anlatan pasajından bu ilişki daha da karakterize edilebilir:

"Ekolojik bir sistemdeki her olay, önceki olayların kompleks bir karşılıklı ilişkisiyle mümkün olur. Önceki olayların bir tanesi, olayın "nedeni" değildir, ancak onların tamamı, kozal³ bir rol oynar. Whitehead, bu ekolojik ilişkilerin belirli bir biyolojik fenomene ait değil, ancak aktüel dünya boyunca evrensel olduklarını gösterir. [...] Doğanın bütünü, bize ve biz de ona katılırız. Sadece Hint köylüsünün ıstırapıyla zayıflamayız, aynı zamanda balina ve yunus balıklarının öldürülmesi ve hatta kızıl ağaçların "hasat"ıyla da zayıflarız, [...] yeşil alanların ne insan ne de hayvan hayatına destek olacak olan çöllere dönüştüğü zaman da çokça zayıflarız." (Cobb ve Griffin, 2006: 183-184)

Whitehead'ın süreç kavramı, her önceki olayın sonraki bir olayla karşılıklı bir ilişki kurması düşüncesinden ve bu ilişkinin içkin ve katılım halinde olduğunu belirtmesinden dolayı ekolojik olarak değerlendirilebilir. Bu önceki olayların da bir nedensel bir ilişki içinde değil, bütüncül bir ilişki içinde olduğu söylenebilir. Keza, Joseph Beuys'un 1982 yılındaki 7000 meşe tohumuyla başlatmış olduğu performansı, süreç içerisinde başka sanatçıların da katılımıyla kozal bir rol oynadığı düşünülebilir. Örneğin, Ackroyd ve Harvey Beuys'un 7000 Meşe'si (7000 Oaks) doğrudan kozal bir örnek olarak gösterilebilirken, Tim Knowles'ın *Dairesel Salıkım Söğütü*' (Circular Weeping Willow) dolaylı bir kozal örnektir. Ayrıca Niyazi Değirmenci'nin *Eko-Mankenler'inde* (Eco-Models) ile *Vaughn Bell'in Bir Büyük Ev* (One Big House) çalışmasında doğada belirli bir biyolojik fenomene değil, doğanın tamamına katılım daveti vardır. Dolayısıyla bu çalışmada, bu sanatçılar aracılığıyla Whitehead'ın süreç kavramı ve ekolojik düşüncenin plastik sanatlarla nasıl ilişkilendirilebileceği araştırılmıştır.

Üretken sanatçı kimliğiyle bilinen Beuys, Avrupa Topluluğu Parlamentosu seçimlerine, 1968'de öğrenci hareketlerine ve daha sonra

70'li yıllarda Yeşiller hareketine katılmıştır (Levent Yılmaz: Erişim Tarihi: 03.11.2021). Ekoloji meseleleri karşısında duyarlılık gösteren sanatçı, "Kassel'deki 7. Documenta'da 7000 ağaç diker ve "siyaset"i "sanat"a çevireceğini söyler" (Alptekin, 1991: 9) (Görsel 4). "Beuys, meşe ağaçlarının ekolojik bilinci artan bir şekilde geliştireceğini düşünmüştür. Ona göre ağaç dikme eyleminin amacı; yaşamın, toplumun ve tüm ekolojik sistemin dönüşümünü vurgulamaktır" (Saygı, 2016: 8). Özgültekin (1991: 4), doğa ile insan ilişkilerin bozulduğu ve ekonomi sistemlerinin, doğa temelini yok etmeye yönelik olmasından ötürü Beuys'un ekolojik krizleri ele aldığını ifade etmiştir. Saygı (2016: 8); "Tohumun ağaca, ağacın tohuma, tohumun tekrar ağaca dönüştüğü süreç, sanat alanında bir yapıtın yapıta hayat vermesi olarak tezahür etmektedir" ifadeleriyle ekoloji ile sanat arasındaki süreçsel ilişkiyi vurgulamıştır. Beuys tarafından 7000 meşe tohumunun yanına dikilen heykellerin statik kalması, yaşamın içerisine nüfuz eden performansının da süreç üzerinden kendi kendisini yaratıyor olması, Whitehead'ın süreç kavramı ve ekolojik düşünce bağlamında ilişkilendirilebilir (Görsel 5).

Beuys'un çalışmasının devamı olarak görülebilecek diğer bir çalışma ise Ackroyd ve Harvey sanatçı çifti tarafından 2007 yılında gerçekleştirilmiştir. Ackroyd ve Harvey, Beuys'un yetiştirdiği meşe ağaçlarının olduğu bölgeye giderek yaklaşık yedi yüzün üzerinde meşe palamudu tohumlarını toplamıştır. Daha sonrasında kendi atölyelerinde bunları saksılara ekerek yaklaşık olarak üç yüz yakın fidan tutturmayı başarmışlardır (Görsel 6). Bu çalışmanın oluş haline gelebilmesi ve yaşam formunda ilerleyebilmesinin en büyük öncülü; süreçtir. "Bu da göstermektedir ki doğa, sanatın doğasında izini, sistematiğini sürdürmekte, yapıt (7000 Oaks) bir başka sanatçı- sanatçılar vasıtasıyla (Beuys'ın *Acorns* adlı yapıtıyla) çoğalmayı ve doğa sanat mecrasında ivmesini sürdürmektedir" (Saygı, 2016: 8). Beuys'un ekolojik düşünce ile başlattığı ve süreçsellik ile devam eden bu çalışma, başka bir

Görsel 4.

Joseph Beuys, 7000 Meşe (7000 Oaks), 1982, Performans, Kassel, <https://somethingcurated.com/2019/10/30/sculpture-as-social-practice/> (Erişim Tarihi: 06.05.2021)

Görsel 5.

7000 Meşe (7000 Oaks), 2012, Kassel, <https://www.awatrees.com/2019/12/06/joseph-beuys-the-art-of-arboriculture/> (Erişim Tarihi: 06.05.2021)

projede yaşam bulmuş, insan merkezli olamayan, holistik bir yaklaşım göstermiştir. Bu nedenle Beuys'un 7000 Meşe'sinden Ackroyd ve Harvey'in günümüze uzanan *Beuys'un Meşe Palamudu*, Whitehead'in süreç kavramında belirttiği kozal rol ile gözlemlenebilir.

2005 ve 2006 yıllarında Knowles, ağaçların rüzgâra karşı hareketliliğinden yararlanarak söğüt ağacını bir sanatçı konumuna getiren bir çalışma yapmıştır (Görsel 7). Bu çalışmada sanatçı, ağaçların dallarına mürekkepli kalemlerin sabitlemesi sonucunda meydana gelen rüzgâr ile belirli çizgiler elde etmiştir (Görsel 8). Brown'a göre, doğanın önderliği üzerinden çalışmalarına yön vermiş *Şövale Üzerine Meşe (Oak on Ease)* adlı eser, söz konusu meşe ağacı, tıpkı geleneksel bir peyzaj sanatçısı gibi karşısındaki manzarayı çiziyor gibi görünmektedir (Brown, 2014: 86). Sanatçı, söğüt ağacının dallarına yerleştirdiği yüzlerce kalem ile o anın belirlenen koşullarınca oluşan etkileri kaydetmeyi başarmıştır. Her seferinde ortaya çıkan farklı etkiler nedeniyle, bu çalışma o anın benzersiz bir kaydını alabilmektedir. Bu bağlamda, sanatçının çalışması kısmen Whitehead'in "yaratıcı olarak kendi kendini belirleme ve ifade etme" ilkesine atıfta bulunabildiği de söylenebilir.

Whitehead'in süreç kavramı ve ekolojik düşünceye uygun olabilecek bir diğer sanatçı da Vaughn Bell'in *Bir Büyük Ev (One Big House)* çalışmasıdır. Bell, biyosfer ve kubbeden oluşan ev şeklindeki bir yaşam formuyla izleyiciyi katılım rolüne davet etmektedir (Görsel 9). Sanatçı eserlerini uzaktan seyredilmesine alternatif olarak minyatür biyosferlerin havasını yakından soluma imkânı sağlar. Bell, Brown'ın *Güncel Sanat ve Ekoloji* üzerine yaptığı çalışmasında bu durumu şu şekilde dile getirmiştir:

"Kişisel Biyosferler ile, tabiatın minyatürleşmesini, bir 'toprak' parçasının bütünden ayrılmasını ve buna dahil olan bakım ve hakimiyet ilişkilerini inceliyorum. Ufak bir dağ ya da küçük bir karar parçası aniden insan bedeninin ölçülerine iniyor ve çevremizle karşılaşmalarımızda çoğu zaman ortaya çıkan dehşet,

yabancılaşma ya da tahakküm ilişkilerinden farklı bir ilişkiyi ifade ediyor. Bu iş, yeni eklerle sürekli genişleyen, bir dizi fikir ve tarihi bilgiden beslenmektedir." (Brown, 2014: 203)

Aktüel bir varlık olan izleyici ile sanat nesnesinin bu küçük atmosferik alandaki oluşturduğu deneyim, doğal yaşamla aramızdaki mesafeyi kaldırmayı teşebbüs etmektedir. Bu deneyim, Whitehead'in *Özsel Bağlılık* doktrinindeki deneyim durumları kavramıyla ilişkilendirilebilir. Zira aktüel varlık olan izleyici, bu atmosferik alanda tek başına şimdiki deneyimler ve hisseder.

Vitrin mankenlerinin moda endüstrisinin bir yüzü olması ve toplumdaki bireylerin nasıl şekilleneceğinin bir göstergesi olarak

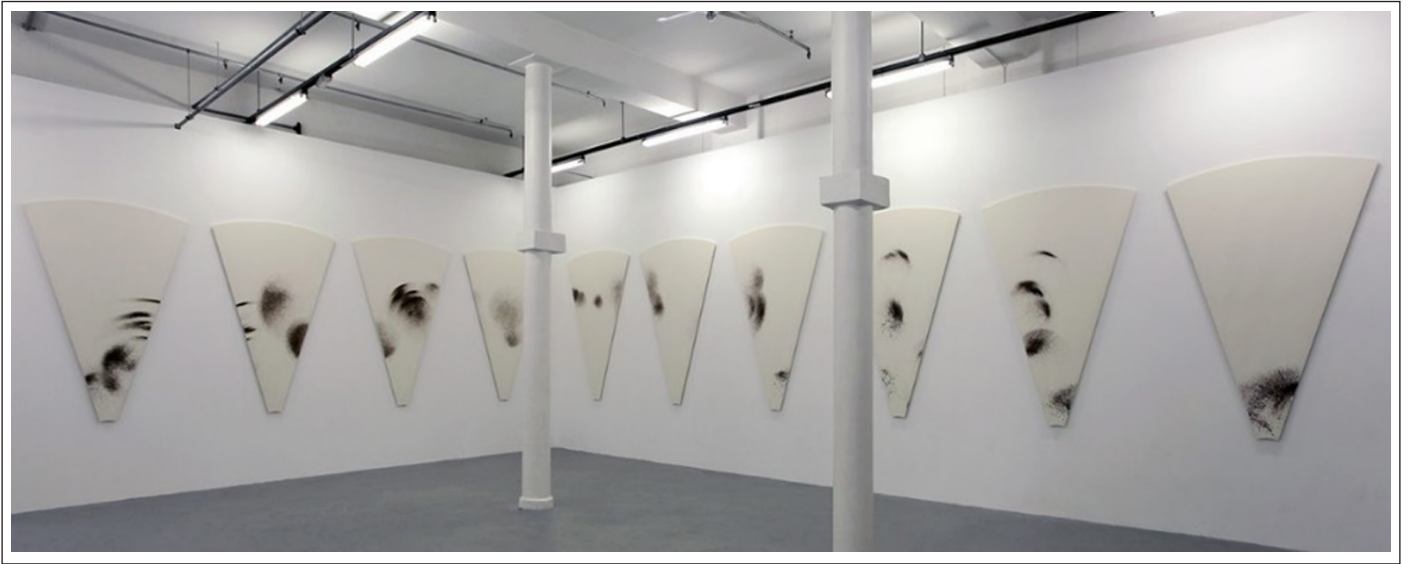
Görsel 6.

Ackroyd ve Harvey, *Beuys'un Meşe Palamudu (Beuys' Acorns)*, 2007, <https://www.ackroydandharvey.com/beuys-acorns-timeline-2007-ongoing/>

Görsel 7.

Tim Knowles, *Dairesel Salkım Söğüt (Circular Weeping Willow)*, 2005

Görsel 8.

Tim Knowles, *Dairesel Salkım Söğüt Çalışması Çizim Odasında (Making Drawing at the Drawing Room)*, 2014, Londra

görülmesi, *Eco-Mankenler* çalışmasının temelini oluşturmaktadır (Görsel 10). Çoğunlukla mükemmellekle yansıtılan bu dilli-dilsiz mankenler, en parlak ışıklar altında ve onları koruyan cam vitrinlerde reklam gövdesi olarak kitlelere sunulurken, *Eko-Mankenler* bu fikrin tam tersini göstermektedir. Yanık, kırık ve düzensiz bir kompozisyon ile sunulan çalışmanın korku hissi uyandırması ve haz duygusu yansıtması amaçlanmıştır.

Whitehead'in süreç kavramı ile birlikte ekolojik düşünce göz önüne alındığında, mankenler bitki örtüsü işlevini üstlenerek bir yaşam ağı oluşturmuştur (Görsel 11). İç mekân yerine, dış mekânda sergilenen bu çalışma serisi süreç ile birlikte doğada varlığını sürdürebilecek, aynı şekilde kendi kendisini belirleyip, kendi kendisini ifade edebilecektir. Haz deneyimi oluşturması amacıyla üretilen mankenler, korku duygusuna evirilecek, kırık parçalar birçok habitata yuva olabilecektir.

Seramik tekniği kullanılarak yapılan heykellerin yüzeyi süt pişirimi yapılmıştır. Pişirimden sonraki etkinin yoğunluğu ve karmaşası haz deneyimini, heykelin çevresiyle bütünleşmesi ise özsel bağlılığı ifade etmektedir. Mankenlerin çevresinde bulunan aktüelleşmiş imkanların aktüelleşmesi de (deneyimlenebilir olanın yeniden deneyimlenebilmesi) Whitehead öğretisi ışığında "yenilik" olarak görülebilirken, mankenler doğanın tüm gerçekliğiyle süreç içerisinde vücut bulmaya devam edebilecektir.

Sonuç ve Öneriler

Henüz 'ekoloji' diye bir terim olmasa bile, insanlar ekolojik yaşamın özünü tarihteki bir dizi uygulama ile gösteriyor gibi görünmektedir. Ekoloji kavramının olmadığı dönemlerde gerçekleştirilen bu uygulamaların kendi içlerinde ekolojik düşünceye uygunluğu

Görsel 9.
Vaughn Bell, *Bir Büyük Ev (One Big House)*, 2009

tespit edilmiştir. Bu nedenle; Moray Laboratuvarı, pişmiş toprak kanalizasyon künkleri ve Şamran kanalı gibi uygulamaların insanoğlunun doğayla uyum içinde yaşama iradesini ve sürecini gösterebildiği örneklerdendir.

Whitehead, sürecin aktüel varlıklar ile aktüel olaylar arasında meydana geleceğini ve bununda gerçekleşmesi için; *haz, özsel bağlılık, inkarnasyon, yaratıcı olarak kendi kendini belirleme, yaratıcı olarak kendi kendini ifade etme* ve *yenilik* olarak belirlediği doktrinler önermiştir. Bütüncül bir yaklaşım önerisi getiren ekolojik süreç kavramı yine Whitehead'in süreç kavramıyla dolayısıyla onun öne sürdüğü doktrinlerle ilişkilendirilebilmektedir. Bu ilişki ile sanat olgusu ayrı bir olgu olarak ele alınırsa hem ekolojik düşüncenin hem de Whitehead'in süreç kavramının sanat alanına nasıl yansiyabileceği sorusu ortaya çıkar. Bu soruya yanıt verebilmek için Joseph Beuys, Ackroyd ve Harvey, Vaughn Bell, Tim Knowles ve Niyazi Değirmenci'nin yapıtları bir araya getirilmiş ve bu sanatçıların yapıtlarının hem ekolojik düşünceyle

Görsel 11.
Eko-Mankenlerde Yaşam Ağının Oluşumunun Kesiti (1 hafta sonra), 2019, Niyazi Değirmenci Kişisel Arşiv

hem de Whitehead'in önerdiği doktrinlerle uyumlu olup olmadığı incelenmiştir. Bu bağlamda, Beuys'un Kassel'de toprağa 7000 meşe tohumu ekerek ekolojik bir süreç başlattığı söylenebilir. Beuys'un yaşam-sanat ikircikliğindeki çalışması, evrilen bir süreç anlayışıyla öncelikle inkarnasyon olduğu, sürekliliği ile yaratıcı olarak kendi kendini belirlediği, heykellerin meşe ağaçlarının yanında sabit kalarak hem özsel bağlılık hem de yenilik gösterdiği ve son olarak da deneyimlenebilir haz durumu gerçekleştiği ifade edilebilir. Ackroyd ve Harvey, Beuys'un çalışmalarını Kassel sınırlarından kaldırarak bütünsel bir süreç yaklaşımı kazandırmış; kozal bir rol önermiştir. Bell'in hem ekolojik düşünceyle hem de Whitehead'in süreç anlayışıyla uyumlu çalışmasının, aktüel bir varlık olan izleyiciye özsel bağlılığı deneyimleme fırsatı da sunduğu söylenebilir. Zira bu deneyim, biyosferin içerisinden başlayan ve deneyimlenebilen bir inkarnasyon sürecinden geçmektedir. Bu süreç, kubbe ve ev formunda floranın sürekli olarak yenilikten yenilebilen, izleyicinin flora dahil olmasıyla özsel bağlılığı kurabilen, izleyicinin sanat çalışmasıyla

Görsel 10.
Niyazi Değirmenci, *Eko-Mankenler (Eco-Models)*, 2019, Niyazi Değirmenci Kişisel Arşiv

birlikteliği sonucunda hem kendi kendini belirleyen hem de ifade eden bir anlayıştan gelmektedir. Diğer bir sanatçı Knowles, söğüt ağacının ucuna kalem bağlayarak doğrudan kendi kendini belirleyen ve kendi kendini ifade eden sanat çalışması yapmıştır. Sanat yapma edimini doğrudan doğanın kendisine aktarabilen sanatçı doğayla birlikte bir özsel bağlılık kurmuş, her anın yeniliğinden gelen bir yenilik önerebilmiştir. Tüm bu süreci sanatsal bağlamda izlenebilir bir deneyim alanına taşıması da haz ilkesiyle ilişkilendirilebilir. Son olarak doğada yaşayabilen mankenler inşa eden Değirmenci, habitatların yuva olarak kullanabileceği ekolojik düşünceye uygun seramik heykelleri çevre ile özsel bir bağ kurabilen bir süreç çalışması yaptığı söylenebilir. Seramik yüzeyin süt ile pişirilmesiyle elde edilen yoğunluk ve karmaşıklığın, sürecin haz ile deneyimlenilmesine izin verdiği, doğanın etkisi altında kendi kendini belirleyebileceği ve ifade edebileceği sonucuna varılabilir. *Eko-Mankenler*, aktüelleşmiş imkânların aktüelleşmesi de olanak sağladığı düşünüldüğünde Whitehead öğretisi ışığında bir yenilik olarak görülebilmektedir. Dolayısıyla, öncelikle ekolojik düşünceden Whitehead'in süreç kavramına ve ardından sanatsal pratiklere uzanan uyumlu bir ilişki ağı kurulabilir.

Son Notlar

(1) Töz: “Var olmak için kendisinden başka hiçbir şeye ihtiyaç duymayan şey ya da bireysel varlık; mantıksal açıdan yüklemlemenin konusu, fizik açıdan değişimin dayanağı olan şey” (Cevizci, 2011: 425).

(2) Edimsel: “Uzayda ve zamanda var olma; gerçekliği söz götürmez şey” (Yıldırım, 2004: 65).

(3) Kozal: “İçkinlik ve katılımın bir modudur. Birbirimizi etkilediğimiz müddetçe, birbirimize katılırız ve bütün kompleks kalıp türleri aracılığıyla hepimiz birbirimizi etkileriz” (Cobb ve Griffin, 2006: 183).

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir – N.D.; Tasarım – N.D., T.E.F.; Denetleme – N.D., T.E.F.; Kaynaklar – N.D., T.E.F.; Veri Toplanması ve/veya İşlenmesi – N.D., T.E.F.; Analiz ve/veya Yorum – N.D., T.E.F.; Literatür Taraması – N.D., T.E.F.; Yazıyı Yazan – N.D.; Eleştirel İnceleme – N.D., T.E.F.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – N.D.; Design – N.D., T.E.F.; Supervision – N.D., T.E.F.; Resources – N.D., T.E.F.; Materials – N.D., T.E.F.; Data Collection and/or Processing – N.D., T.E.F.; Analysis and/or Interpretation – N.D., T.E.F.; Literature Search – N.D., T.E.F.; Writing Manuscript – N.D.; Critical Review – N.D., T.E.F.

Declaration of Interests: The authors have no conflicts of interest to declare.

Funding: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Alptekin, H. (1991). Şaman – Şair. *Hürriyet Gösteri Sanat Edebiyat Dergisi*, 133, 6–29.
- Atakan, N. (2015). *Sanatta Alternatif Arayışlar*. Kara Kalem Yayınları.
- Belli, O. (1996). Doğu Anadolu Bölgesi'nde Keşfedilen Urartu Barajlarına Toplu Bir Bakış. *Bellekten, LX(229)*, 631–680.
- Brown, A. (2014). *Güncel Sanat ve Ekoloji* (Çev. Emre Gözgülü, Yiğit Adam). Lal Yayınları.
- Çalıcı, S. (2014). Gerçeklik Anonim Bir Süreçtir: Whitehead Ontolojisinde Dinamizmin Kuruluşu Üzerine Bir İnceleme. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S17, 197–214.
- Çepel, N. (2006). *Ekoloji Doğal Yaşamları ve İnsan*. Palme Yayıncılık.
- Cevizci, A. (2011). *Felsefe Sözlüğü*. Say Yayınları.
- Cobb, J. B., & Griffin, D. R. (2006). *Süreç Teolojisi* (Çev. Tuncay. İmamoğlu, Ruhattin. Yazoğlu). İz Yayıncılık.
- Keleş, R., & Hamamcı, C. (1998). *Çevrebilim*. İmge Kitapevi.
- Özgültekin, B. (1991). Beuys'un Sosyal Plastiği. *Hürriyet Gösteri Sanat Edebiyat Dergisi*, S133, 6–29.
- Saygı, S. (2016). Çağdaş Sanatta Doğa Algısı ve Ekolojik Farkındalık. *Sanat – Tasarım Dergisi*, S7, 7–13.
- Whitehead, A. N. (1929). *Process and Reality*. The Macmillan Company.
- Yıldırım, C. (2004). *Ansiklopedik Çağdaş Felsefe Sözlüğü*. Doruk Yayıncılık.

İnternet Kaynakça

- Katharine ve Leonard Woolley Drenaj Borularını Ölçüyor. <https://pennds.org/nelc133/items/show/271> (Erişim Tarihi: 30.10.2021).
- Levent Yılmaz, <http://sanatokuma.blogspot.com/p/beuys-joseph.html> (Erişim Tarihi: 03.11.2021).

Görsel Kaynakça

- Görsel 1.** Şamran (Menua Kanalinın) 1898 yılındaki durumunu gösteren gravür, Ohlig, Christoph (2004). *Wasserbauten im Königreich Urartu und weitere Beiträge zur Hydrotechnik in der Antike*. Siegburg: DWHG. s. 22.
- Görsel 2.** Leonard ve Katharine Woolley'in Pişmiş Toprak Kanalizasyon Künklerini İncelerken, 1934, <https://pennds.org/nelc133/items/show/271> (Erişim Tarihi: 05.05.2021).
- Görsel 3.** Moray Laboratuvarındaki Halka Şeklinde Teraslama, Peru Cuzco, [https://en.wikipedia.org/wiki/Moray_\(Inca_ruin\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Moray_(Inca_ruin)) (Erişim Tarihi: 06.05.2021).
- Görsel 4.** Joseph Beuys, 7000 Meşe (7000 Oaks), 1982, Performans, Kassel, <https://somethingcurated.com/2019/10/30/sculpture-as-social-practice/> (Erişim Tarihi: 06.05.2021).
- Görsel 5.** 7000 Meşe (7000 Oaks), 2012, Kassel, <https://www.awatrees.com/2019/12/06/joseph-beuys-the-art-of-arboriculture/> (Erişim Tarihi: 06.05.2021).
- Görsel 6.** Ackroyd ve Harvey, Beuys'un Meşe Palamudu (Beuys' Acorns), 2007, <https://www.ackroydandharvey.com/beuys-acorns-timeline-2007-ongoing/>
- Görsel 7.** Vaughn Bell, Bir Büyük Ev (One Big House), 2009, <https://www.vaughnbell.net/one-big-house.html> (Erişim: 06.05.2021).
- Görsel 8.** Tim Knowles, Dairesel Salkım Söğüt (Circular Weeping Willow), 2005, <http://www.timknowles.co.uk/Work/TreeDrawings/Circular-WeepingWillow/tabid/266/Default.aspx> (Erişim: 06.05.2021).
- Görsel 9.** Tim Knowles, Dairesel Salkım Söğüt Çalışması Çizim Odasında (Making Drawing at the Drawing Room), 2014, Londra, <http://www.timknowles.co.uk/Work/TreeDrawings/CircularWeepingWillow/tabid/266/Default.aspx> (Erişim: 06.05.2021).
- Görsel 10.** Niyazi Değirmenci, Eko-Mankenler (Eco-Models), 2019, Niyazi Değirmenci Kişisel Arşiv.
- Görsel 11.** Eko-Mankenlerde Yaşam Ağının Oluşumunun Kesiti (1 hafta sonra), 2019, Niyazi Değirmenci Kişisel Arşiv.

Structured Abstract

This research is important in the context of combining three different disciplines: ecological thought, Whitehead's process philosophy, and plastic arts. In this respect, this interdisciplinary study first investigated what ecological thought is and where its origins can be based. While "ecology" did not even exist as a concept in history, people made a number of applications in which they could live in harmony with nature and laid the foundations of ecological thought. For these applications, *the Shamiram (Menua) Canal* to transport water to Tushpa, the capital of the Urartu State, the drain pipes in Ur, one of the Sumerian city-states, and *the Moray (Inca ruin)* built in Peru to increase the productivity of the land were chosen as examples. These examples show that people lived in harmony with ecological thought even when they did not know a concept as ecology yet.

According to Whitehead, at the most basic level, the concept of the process consists not of material substances that do not disappear but of instantaneous events that take the form of experience. The concept of process, which Whitehead shaped with this basic point of view, consists of actual existence and actual events. To illustrate this situation, the process is the experience situations that grasp each other like "water droplets, not like beads" strung on a straight rope and are in contact with each other. Thus, the interaction of these actual entities with actual actions creates the past, present, and future.

Cobb and Griffin put forward a number of doctrines to explain Whitehead's concept of the process: "Enjoyment," "God-Relatedness," "Incarnation," "Creativity and Self-Determination," "Creativity, Self-Expression," and "Novelty." Following are the definitions given by Whitehead who believes that the process is fundamental and that this can happen with immutable principles:

1. **Enjoyment:** Defining actuality as a state of experience, Whitehead also associates the state of experience with enjoyment. This enjoyment relationship has been defined as existing, realizing itself, taking action on others, and sharing it within a wide community.
2. **God-relatedness:** An actual experience is "prehension" and "feeling," which are intrinsically associated with the previous experience. Because, according to Whitehead, the actual situation "grasps" or "feels" previous situations. In this context, god-relatedness constantly refers to its relationship with the previous one.
3. **Incarnation:** Because past experience is selective and limited, it may not be complete prehension according to Whitehead. In the same way, this prehension may not be realized again because the present experience is still experiencing the past. The key concept here, this time, is the concept of "objective immortality." This concept emphasizes the present existence of the past. However, this being has been objectified from a past time period, therefore it has been evaluated as an incarnation in the present.
4. **Creativity and self-determination:** In this principle, actual experience emphasizes the creation of itself out of the material given to it. In other words, this situation is determined by current actual experience.
5. **Creativity, self-expression:** This principle of Whitehead is the ultimate cause; it is stated that it is waiting for itself as an effective reason in the creation of the future.
6. **Novelty:** This concept, which is related to creativity, is a state of experience in which current processes are not determined by past processes. On the other hand, the concept of novelty is the doctrine that the current state of experience will be realized by going beyond the previous ones.

Considering ecological thought and Whitehead's process principles together, whether Whitehead's process philosophy is ecological or not has been examined on the basis of "Process Theology" discussed by John Boswell Cobb, Jr, and David Ray Griffin. In this context, the question arises of how to look at the work in the plastic arts with this combination field.

To answer this question, Joseph Beuys' performance with 7000 oak seeds in 1982, Ackroyd and Harvey's work with reference to Beuys, Tim Knowles' "Circular Weeping Willow," Vaughn Bell's "One Big House," and Niyazi Değirmenci's "Eco-Models" study were chosen as examples. The compatibility of ecological thought and Whitehead's process principles were analyzed through the works of these artists.

As a result of the study, a "re-viewing" study was carried out by examining the works of Beuys, who has an important place in the history of art, from a very different perspective. Considering the works of artists other than Beuys, how process theology can be compatible with both ecological thought and plastic arts has been answered. While there are many studies and sources in the literature that link the work of the mentioned artists with ecological thought, there is no research characterized by Whitehead's concept of process. Likewise, this research is significant as an original essay in the way that Whitehead relates the concept of the process to both ecological thought and plastic arts.